

ЛИТЕРАТУРА

1. Государства-члены Таможенного союза и Единого экономического пространства в цифрах: краткий статистический сборник. – М.: Евразийская экономическая комиссия, 2015. – 180 с.
2. Киреенко, Н. В. Логистические системы стран Таможенного союза в аграрной сфере: особенности формирования и тенденции развития / Н. В. Киреенко // Аграрная экономика. – 2013. – № 10. – С.19-33.
3. Киреенко, Н. В. Развитие рынка логистических услуг в странах Евразийского экономического сообщества / Н. В. Киреенко // Современные концепции развития транспорта и логистики в Республике Беларусь: сборник статей / сост.: В. В. Апанасович, А. Д. Молокович. – Минск: Центр «БАМЭ-Экспедитор», 2014. – С.186-191.
4. Киреенко, Н.В. Система сбыта продукции АПК на основе маркетингового подхода: теория, методология, практика / Н. В. Киреенко / Н. В. Киреенко, под ред. В. Г. Гусакова; В 2-х ч. – Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2015. – 267 с.; 173 с.
5. Отчет об исследовании вопросов создания торгово-логистических центров по распределению плодоовощной продукции в Кыргызской Республике. – Бишкек: Ниет-Аракет, 2013. – 111 с.
6. Официальный сайт Национального статистического комитета Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by>. – Дата доступа: 22.03.2016.
7. Федоренко, А. И. Развитие рынка транспортно-логистических услуг в странах-членах Евразийского экономического союза / А.И. Федоренко // Логистика сегодня. – 2014. – № 6(66). – С.344-361.
8. Connecting to Compete 2014. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators [Electronic resource]. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org>. – Date of access: 01.03.2016.

Клименко Г. Т., канд. соціол. наук, доц.
*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна*

СЕРВІС В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ МАТРИЦІ

Для осмислення сервісу як соціального інституту і його місця в системі соціальних інститутів сучасного суспільства важливим є розгляд суспільних інститутів з погляду їхньої інтегративної функції, що забезпечує об'єднання суспільства в єдине ціле. Соціологічний підхід до вивчення соціальних інститутів і соціальних процесів ставить своєю метою подолання сформованого протиріччя в уявленні суспільства, з одного боку, як цілісності, а з іншого – як сукупності основних його підсистем (економічної, політичної, соціокультурної). Про необхідність відходу від пануючого в сучасній науці самостійного вивчення цих підсистем і доцільності використання методології, яка б дозволяла аналізувати їх спільно, говорить С. Кірдіна. Розроблена нею концепція інституціональних матриць спрямована на подолання зазначеного протиріччя й витікає з положення про те, що суспільні підсистеми можна розглядати не стільки як окремі сфери

громадського життя, а і як три рівнозначних проекції суспільства. У «системі координат» соціуму будь-яка соціальна дія одночасно уявляє собою дію економічну (спрямовану на одержання ресурсів життєдіяльності), політичну (тобто певним чином організовану), культурну та ідеологічну («нормовану» системою цінностей). Соціальна дія, як і суспільство в цілому, єдина і неподільна на ці складові частини, а виділення названих суспільних підсистем чи проекцій суспільства, хоч і є відображенням реальності, але уявляє собою, насамперед, суто науковий засіб [2, с. 54-55].

Уявлення про систему інститутів кожного окремого суспільства як «інституціональних матриць» зустрічається у теоретиків неоінституціоналізму К. Поланї та Д. Норта. На думку Д. Норта, політичні, економічні та правові системи суспільств як переплетення взаємозалежних формальних правил і неформальних обмежень утворюють у сукупності інституціональну матрицю та ведуть економіку кожної країни своїм шляхом. Інститути ж являють собою «правила гри» у суспільстві або створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми. Вони народжуються із традицій, культурних норм, стереотипів та ін. і у формі якихось правил з'являються у вигляді соціальних інститутів. «Правила гри» визначають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи то у політиці, соціальній сфері чи в економіці. Інституціональні зміни визначають те, як суспільства розвиваються у часі, і таким чином, виступають ключем до розуміння історичних змін [4, с. 17].

Інститути, за Д. Нортом, – це розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори, добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, які структурують їх взаємодію. Усі разом вони утворюють спонукальну структуру суспільств і економік. Підхід Норта цікавий тим, що соціальний інститут з'являється як своєрідний «вузол» прояву активності суспільства. Аналізуючи причини глибоких розходжень в економічному розвитку країн протягом тривалого часу, Д. Норт вбачає взаємодію між інститутами й організаціями визначальним фактором спрямування інституціональних змін. Інститути, разом зі стандартними обмеженнями, формують можливості, якими володіють члени суспільства. Організації, у свою чергу, використовують ці можливості й у міру свого розвитку змінюють інститути. І формальні, і неформальні інституціональні обмеження ведуть до утворення цілком визначених організацій, які структурують взаємодію в суспільстві. Ці організації виникають на основі стимулів, закладених в інституціональній системі, а тому результативність їх діяльності залежить від цієї системи. У результаті симбіозу інститутів і організацій формується напрям інституціональних змін, що визначається виникаючим «ефектом блокування», що породжується залежністю організацій від інституціональних рамок, у яких вони виникли, і наступним виникненням структур, що супроводжують дані організації. У цьому механізмі Д. Норт вбачає здатність інституціональної матриці до самопідтримки [4, с. 33-34].

Наявність механізмів самопідтримки інституціональної матриці визначає, на думку вченого, загальний напрямок розвитку в довгостроковій перспективі. Окремі зміни формальних і неформальних обмежень хоча і можуть змінити втримування економічної діяльності й вести до непередбачених конкретних короткострокових тенденцій, але не здатні повністю змінити напрямок траєкторії економічного розвитку. Результатом характеру, що самопідтримується, інституціональної матриці, таким чином, стає залежність від траєкторії попереднього розвитку країни [4, с. 138-143].

Розробка концепції інституціональних матриць належить С. Кірдіній. У своїй монографії вона відзначає, що дотримується структурно-системного, об'єктивістського підходу, а об'єктом дослідницького інтересу є інститути як «глибинні, історично стійкі форми соціальних зв'язків, що забезпечують інтегрованість суспільства як єдиного цілого» [2, с. 28]. Суспільство, на думку С. Кірдіної, з'являється в єдності трьох його розмірностей, координат або зрізів – економіки, політики й ідеології. Вони утворюють найважливіші сфери соціального життя. Відповідно інститути, що регулюють ці сфери (тобто інститути, на основі яких здійснюються економічні, політичні й ідеологічні взаємодії) є базовими елементами даної моделі. С. Кірдіна називає таку сукупність базових економічних, політичних та ідеологічних інститутів інституціональною матрицею. «Інституціональна матриця як соціологічне поняття – це стійка, історично сформована система базових інститутів, що регулюють взаємозалежне функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної й ідеологічної» [2, с. 63]. Інституціональні матриці як стійкі структури, що самовідтворюються, характеризують існування суспільної цілісності, вони утворюють своєрідний «невидимий» кістяк суспільства, його архетипічну структуру [3, с. 233].

У житті древніх і сучасних держав, на думку автора, домінує одна із двох типів інституціональних матриць: *X-матриця, або східна, і Y-матриця, або західна*. Перша характерна для країн східної частини світу, у тому числі для Росії, більшості країн Азії й Латинської Америки, Єгипту. Друга – для країн Західної Європи й США. X і Y-матриці розрізняються за змістом базових інститутів, що їх утворюють.

Для X-матриці характерні такі базові інститути: 1) в економічній сфері – інститути ринкової економіки. Сутністю ринкової економіки є обов'язкове опосередкування Центром руху цінностей і послуг, а також прав щодо їх виробництва і використання; 2) у політичній сфері – інститути унітарного (унітарно-централізованого) політичного устрою; 3) в ідеологічній сфері – домінування ідеї колективних, надособистісних цінностей, пріоритет Ми над Я, тобто комунітарності ідеології.

Y-матриця утворена такими базовими інститутами: 1) в економічній сфері – це інститути ринкової економіки; 2) у політичній сфері – федеративні засади державного устрою, тобто федеративний (федеративно-субсидіарний) політичний устрій; 3) в ідеологічній сфері – домінуюча ідея індивідуальних, особистісних цінностей, пріоритет Я над Ми, або субсидіарна ідеологія, що

означає примат особистості, її прав і воль щодо цінностей співтовариств більш високого рівня, які, відповідно, мають субсидіарний, підпорядкований стосовно особистості характер [2, с. 69-70].

Три види базових соціальних інститутів, що утворюють інституціональну матрицю, – економічні, політичні й ідеологічні – у реальному житті представлені безліччю існуючих соціальних інститутів. Для позначення останніх і їхнього розрізнення від базових інститутів С. Кірдіна використовує поняття «інституціональних форм». «Зв'язок між інститутами й інституціональними формами такий, що зміст базових інститутів виявляє себе в емпірично спостережуваних інституціональних формах. Вони є їхнім втіленням» [3, с. 234]. Інституціональна структура суспільства складається з базових, домінуючих інститутів, характерних для властивої країні інституціональній матриці, та комплементарних (альтернативних, додаткових) інститутів, тобто інститутів інституціональної матриці протилежного типу, діючих завдяки характерним для них інституціональним формам.

Базові інститути являють собою основні елементи інституціональної матриці – свого роду історичні інваріанти, які визначають характер інституціонального середовища, що складається в суспільстві, дозволяють суспільству виживати й розвиватися, зберігаючи свою самодостатність і цілісність у ході історичної еволюції, а також визначають рамки й обмеження для дії допоміжних комплементарних інститутів. Комплементарні інститути мають допоміжний, додатковий характер, забезпечуючи стабільність інституціонального середовища в тій чи іншій сфері суспільства. Вони мають значну гнучкість і мінливість, постійно модифікуються, мають історично перехідний характер.

Характеризуючи базові інститути, що регулюють відтворення держав і основних сфер громадського життя, С. Кірдіна відзначає: «Дані інститути виникають, реалізуються як на формальному рівні – у вигляді конституції, законодавства, правового регулювання та ін., так і в неформальній сфері – як норми поведінки, звичаї, традиції, історично стійкі системи цінностей та ін.» [2, с. 51]. Автор також показує, що дії базових інститутів і відповідних інституціональних форм більшою мірою властивий *стихийний*, некерований характер, у той час як розвиток комплементарних інститутів і форм, що забезпечують у взаємодії з базовими інститутами збалансований розвиток тієї чи іншої суспільної сфери, потребує *цілеспрямованих зусиль* із боку соціальних суб'єктів.

У визначенні напрямку розвитку держави й факторів, що лімітують його можливості, С. Кірдіна дотримується «технологічної парадигми». Так, тип інституціональних матриць формується під впливом двох альтернативних властивостей матеріально-технологічного середовища даної держави: комунальність (характерна для Х-матриць) або некомунальність (характерна для Y-матриць). *Комунальність* матеріально-технологічного середовища передбачає її використання як єдиної нероздільної системи,

частини якої не можуть бути відокремлені без загрози розпаду всієї системи. Споконвічно комунальність виробничого середовища визначається господарським ландшафтом і є умовою для виживання всього населення країни. Комунальне технологічне середовище властиве системі житлово-комунального господарства: системам електро- і теплопостачання, водопостачання, залізничним мережам та ін. Некомунальність означає технологічну роз'єднаність, можливість відособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури й пов'язану з цим можливість їхнього самостійного функціонування і приватного використання. Некомунальне технологічне середовище дозволяє окремим індивідам залучати частини некомунального середовища до господарського використання, підтримувати їх ефективність і незалежно розпоряджатися отриманими результатами. При цьому автор акцентує увагу на тому, що властивість (не)комунальності технологічного середовища не може бути зміненою внаслідок науково-технічного прогресу або масштабної людської діяльності [2, с. 84-87].

Формування комунального середовища і, відповідно, інституціональної Х-матриці в державі з високою ймовірністю характерне для територій із ризикованими умовами ведення господарства – суворим або пустельним кліматом, різкими коливаннями температур, загрозою посухи або, навпаки, ризиком повеней, цунамі, іншими несприятливими умовами. Крім того, при надмірних розходженнях умов господарювання або ж при їхній сильній однорідності матеріально-технологічне середовище також потенційно тяжіє до комунального. При однорідності господарського ландшафту усупільнення умов виробництва дозволяє створювати ефективні централізовані, стандартизовані й великомасштабні технологічні системи. При різкому розходженні умов виробництва комунальні системи дозволяють ефективно перерозподілити ресурси між районами. В обох випадках провокується створення економічних, політичних та ідеологічних інститутів, характерних для Х-матриці. Некомунальне матеріально-технологічне середовище й Y-матриця формуються в умовах оптимальної сегментованості й неоднорідності території, що дозволяє розвивати в різних регіонах неоднакові виробництва і обумовлює можливість обміну різними товарами між ними [2, с. 88-90].

До цікавих висновків приходять Ю. Александров і С. Кірдіна, аналізуючи з огляду на мультидисциплінарний підхід взаємозв'язок ментальних зразків або соціальних подань, що виявляються на мікрорівні, з інституціональним середовищем суспільства, що характеризує макрорівень. Автори зіставляють *країни* за характером домінуючих у них інституціональних матриць і типів ментальності. Так, країни з домінуванням інститутів Y-матриці характеризуються переважно «західним» типом ментальності, якому властиві раціональні, логічно обґрунтовані шляхи рішення. Ті країни, де домінують інститути Х-матриці, відрізняються поширенням «незахідного» або інтуїтивного типу ментальності. Це дозволяє, по-перше, виділити тип Х-ментальності (незахідної) і Y-ментальності

(західної), і по-друге, говорити про комунальне й некомунальне матеріально-технологічне середовище як можливу домінанту формування двох типів ментальних моделей [1, с. 6-10].

Для України, як і для більшості пострадянських країн, характерні рухливість і нестійкість інституціонального середовища, інституціональні умови, що постійно змінюються. Попередня інституціональна структура характеризувалася тотальним домінуванням інститутів Х-матриць, а необхідні інститути Y-матриць були нерозвинені або носили латентний характер. Економічні реформи, продиктовані бажанням прискорити глобальну інтеграцію України, були спрямовані не на зміцнення доповнюючих ринкових інститутів, а на злам інститутів редистрибутивної Х-матриці та створення нових інституціональних форм на основі ринкової економіки. Це призвело до системної кризи й інституціональних розривів.

Незважаючи на те, що формально в Україні декларується ринкова економіка (що дозволило б говорити про домінування інститутів Y-матриці) на практиці впроваджувана ринкова інституціональна матриця представляє собою лише оболонку реального господарського механізму, сформованого історично в період явного домінування редистрибутивної економіки. На даному етапі планово-розподільчу систему деформовано, а конкурентно-ринкову не сформовано. Базовими інститутами виступають інститути Х-матриці. У свою чергу, інститути Y-матриці або ринкової економіки виявляються комплементарними.

Оскільки кардинальна зміна інституціональної матриці з огляду на «ефект блокування» і механізми самопідтримки інституціональної матриці є малоімовірним сценарієм для нашої країни, на даному етапі для її успішного розвитку необхідний пошук оптимального балансу базових і комплементарних інституціональних форм, заснована на цьому балансі модернізація, що відповідає б потребам українського суспільства й умовам сучасного світу.

Розгляд соціального інституту сервісу крізь призму концепції інституціональних матриць дозволяє зробити ряд важливих висновків. Сервіс в Україні тяжіє до ринкових відносин і, відповідно, до інституціональної форми Y-матриці. У цілому, він уявляє собою комплементарну інституціональну форму, спрямовану на досягнення збалансованого суспільного розвитку країни. На відміну від базових інститутів, сучасний сервіс в Україні виявляється гнучким, таким, що легко адаптується і швидко розвивається, соціальним інститутом, у багатьох сферах якого відсутні просторово-часові обмеження. При цьому, якщо домінуючі політичні й економічні інститути Х-матриці в нашій країні визначаються історичною спрямованістю розвитку й важко піддаються корінним змінам в силу механізмів самопідтримки інституціональної матриці, то сервісна діяльність як комплементарний інститут завдяки цілеспрямованим зусиллям з боку соціальних суб'єктів сприяє збалансованому розвитку суспільства.

Роль соціального інституту сервісу в інституціональній матриці нашої країни, таким чином, вбачається у збереженні її цілісного збалансованого розвитку. Низка напрямків сервісної діяльності, що активно розвиваються за західним зразком, виступають необхідною для підтримки рівноваги в розвитку інституціональною формою зразка Y-матриць.

Однак, ряд галузей сервісної діяльності в Україні зберігають централізований принцип функціонування, характерний для інституціональних X-матриць, насамперед, це сфера ЖКГ, у якій діють монопольні підприємства. Для цієї сфери характерний переважно комунальний тип матеріально-технічного середовища, що значною мірою, відповідно до розглянутої концепції, і визначає характер інституціональної матриці. На подолання застарілої форми розвитку та впровадження ринкових відносин у цю сферу спрямована реформа ЖКГ, однак істотних змін вона поки не принесла.

Таким чином, пошук оптимального співвідношення редистрибутивних і ринкових моделей господарювання є необхідною стратегією розвитку сучасного українського суспільства не тільки на рівні взаємодії базових і комплементарних інститутів, а й усередині самого соціального інституту сервісу, що охоплює велику сферу господарювання країни та включає елементи, характерні як для X, так і для Y інституціональних матриць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. И. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход / Ю. И. Александров, С. Г. Кирдина // Социологические исследования. – 2012. – № 8. – Т. 340. – С. 3–13.
2. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России. (Изд.2-е, перераб. И дополн.) / С. Г. Кирдина. – Новосибирск : ИЭиОПП РАН, 2001. – 307 с.
3. Кирдина С. Г. Эволюционная модернизация институциональной структуры в переходной экономике России / С. Г. Кирдина // Стратегии динамического развития России: единство самоорганизации и управления. Материалы Первой международной научно-практической конференции. – М. : Издательство «Проспект», 2004. – Т.1. – С. 231–245.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики» / Д. Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко, пред. и науч. ред В.З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997. – 180 с.

Коваленко Н. В., канд. держ. упр., ст. викл.
*Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України, Україна*

МІСТО ЯК ЧИННИК РИНКУ НЕРУХОМОСТІ: ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ

Ринок нерухомості, звичайно, є феноменом сучасного розвинутого ринкового суспільства. Що стосується доринкового суспільства, а також